

Journal of Analytic Divinity
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jad>
E-ISSN: 2602-3792
6/1 (Haziran/June 2022), 226-248.

Sosyolojik Bağlamda Yoksunluğun Kur'anî İzdüşümleri
The Qur'anic Projections of Deprivation in its Sociological Context

Sare Nur Aydın

Lisans Öğr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Undergraduate Stud., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Studies,
Ankara, Türkiye.

E-posta: saremaydin@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8649-7094

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 03 Mart/March 2022
Kabul Tarihi / Date Accepted: 07 Haziran/June 2022
Yayın Tarihi / Date Published: 15 Haziran/15 June 2022
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Yaz-Haziran/ Summer-June
DOI: 10.46595/jad.1103564

Cite as / Atıf: Aydın, Sare Nur. "Sosyolojik Bağlamda Yoksunluğun Kur'anî İzdüşümleri", *Journal of Analytic Divinity* 6/1 (Haziran/June 2022), 226-248.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Sare Nur Aydın)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Web: <http://dergipark.org.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Öz

İnsanlar hayatlarını devam ettirebilmek için yiyecek, içecek ve barınma gibi temel ihtiyaçlarının yanı sıra ilgi ve sevgi gibi duygusal ihtiyaçlarını da gidermek durumundadır. Fakat insanın bu ihtiyaçlarının karşılanamaması veya az miktarda karşılanabilmesi durumunda bazı insanlar duygusal olarak yoksunluk hissi yaşamaya başlamaktadır. Bu çalışmadaki problemimiz, sosyolojik bağlamda yoksunluk teorisini ele alarak Kur'an'daki yoksunluk izdüşümlerini incelemektir. Bununla birlikte çalışmanın amacı ise Kur'an'ı bakış açısıyla toplumsal yapıyı dikkate alarak yoksunluğu a) ekonomik, b) sosyal, c) organizmal/bireysel, d) ahlaki (etik) ve e) psişik (ruhsal) başlıkları altında yoksunluk hissini hangi şartlarda ortaya çıktığını inceleyerek toplumu anlamaya çalışmaktır. Çalışmada anlayıcı yaklaşım yöntemiyle tarihsel dokümantasyon tekniği kullanılmıştır. Sonuç olarak, insanlar sahip olmak istedikleri şeylerin başkasında olduğunu fark ettiğinde, kendisini o kişi ile kıyaslamaya ve genellikle de olumsuz duygular hissetmeye başladığında yoksunluk yaşar. Ayrıca her türlü ihtiyacı karşılayabilen insanlar da yoksunluk yaşayabilmektedir. Yoksunluk, bireysel ve grup olarak yaşanabilir. İnsanlar yoksunluk çeşitlerinden sadece birini veya birden fazla yoksunluk çeşidini aynı anda yaşayabilmektedir. Bu insanlar için dinin önemli işlevlerinin olduğu gözlemlenmektedir. Din, toplumdaki sosyal düzeni sağlayarak, adaletsizliğe ve acılara teselli olarak bütün yoksunluk çeşitlerine karşı bir telafi mekanizması sunar. Bu nedenle bu kimselerin çoğunlukla dine yönelmesinin yanı sıra dine yönelmeyen kimselerin olduğu da gözlemlenmektedir. Kur'an'a bakıldığında malını kaybetme korkusu yaşayanlar, mallarını, mülklerini ve hatta soylarını yarıştıranlar, statüsünü kaybetmekten korkarak peygamberi inkâr edenler, diğer insanlara kıyasla fiziki engeli olanlar, toplumun değerleri ile çatışanlar ve anlam arayışına girenler yoksunluk hissine kapılan kişilere örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Yoksunluk, Kur'an, Charles Glock

Abstract

People need to fulfill their basic needs, such as food, beverages and housing, as well as their emotional needs, such as attention and love, so that they can continue their lives. But in the event that one's needs cannot be met or a small amount of it can be met, some people are starting to feel emotionally deprivation. Our problem in this study is to examine the withdrawal abscess in the Qur'an by addressing the theory of sociological withdrawal. However, the aim of the study is to try to understand the society by looking at the Qur'an and considering the social structure of the Qur'an, by studying the conditions under which the feeling of deprivation is produced under economic, b) social, c) organizational/individual, d) moral (ethical) and e) psychic (spiritual). The study uses historical documentation technique by means of an understanding approach. As a result, when people realize that what they want to have is someone else's, they suffer withdrawal when they start to compare themselves to that person and often feel negative feelings. And people who can afford all kinds of needs can suffer from withdrawal. Deprivation can be experienced as individual and as a group. People can only experience one or more types of deprivation at the same time. For these people, it is observed that religion has important functions. Religion provides social order in society,

providing a compensation mechanism against all kinds of deprivation as a consolation to injustice and suffering. Therefore, it is observed that these people are often directed toward religion, as well as those who are not toward religion. In the eyes of the Qur'an, those who fear to lose their property, their property and even their descendants, who deny the prophet, who are physically disabled compared to other people, who are conflicted with the values of society and those who seek meaning, are shown as examples of those who have a feeling of absence.

Keywords: Sociology of Religion, Deprivation, Qur'an, Charles Glock

Giriş

Asıl manası ile “yoksunluk” kavramı herhangi bir şeyin, bir kimsenin elinden alınması veyahut mülksüz bırakılması durumudur. Aynı zamanda, bir kimsenin hiç sahip olmaması veya daha önceden sahip olması fark etmeksizin herhangi bir şeye sahip olmaması durumudur. İnsanların yoksun olduğu şeyler farklılık gösterebilir, genellikle insanın temel ihtiyaçları olan yiyecek, içecek, barınma, eğitim, duygusal ilgi ve alaka gibi durumların karşılanamaması durumunda yoksunluk yoğun olarak görülmektedir (Marshall, 2003, 828).

Yoksunluk kavramı, “mutlak yoksunluk” ve “görelî/göreceli yoksunluk” olmak üzere iki ana çerçevede incelenir. Mutlak yoksunluk; insanın hayatını devam ettirebilmesi için ihtiyaç duyduğu yiyecek, barınma, kıyafet vb. araçların olmamasıdır. Mutlak yoksunluk aynı zamanda nesnel yoksunluk olarak da isimlendirilmektedir. Nesnel yoksunluk; bir kimsenin veyahut bir grubun yoksunluğu hakkında karar vermekte kullanılan kazanç gibi belirli standartları ifade eder. Görelî/Göreceli yoksunluk; çoğunlukla olumsuz duygu ve düşüncelerin ortaya çıkmasına sebebiyet veren bir kavramdır. Bu kavram, bir kimsenin hak ettiği bir şeyden (referans düzeyine göre) mahrum bırakıldığı düşüncesinden kaynaklanan bir kızgınlık duygusu olarak tanımlanabilir (Walker - Pettigrew, 1984; Marshall, 2003, 828; Ulu, 2013, 193-194; Yılmaz, 2019, 28; Altınlı vd., 2021, 308). Çalışmayı daha çok göreceli yoksunluk çerçevesinde ele alacağız.

İnsanlar herhangi bir konuda başka bir kimse ile kıyaslandığında yoksunluk duygusunu hissetmeye başlar. Bu karşılaştırma/kıyaslama durumu bir kimseyi veya bir grubu içerebilmektedir. Dolayısıyla göreceli yoksunluk bir karşılaştırma/kıyaslama eylemini içermektedir ve daha çok öznel koşullar ile belirlenir. Göreceli yoksunluk kavramının karşılaştırmalı bir “referans grubu”¹ kavramıyla yakından ilişkili olduğu da söylenebilir (Marshall, 2003, 828).

¹ Bir insanın ya da bir grubun kendilerini kıyasladıkları grubu gösterir. Referans grubunun seçilmesi görelî yoksunluğun derecesini ortaya koymak bakımından son derece kritiktir (Marshall, 2003, 828).

Yoksunluk; insanın kendisini hak etmiş olduğu konumda yer almadığını düşünmeye başlamasının sonucunda öfke, kırgınlık, kızgınlık, küskünlük, hoşnutsuzluk vb. gibi duyguların ortaya çıkması durumunu da ifade etmektedir. Buradan hareketle bir kimsenin veya bir grubun hak etmiş oldukları bir şeyden mahrum kalması sonucunda ortaya çıkan ve genellikle de olumsuz duyguların ortaya çıkmasına sebebiyet veren bir kavram olduğu söylenebilir (Altınlı vd., 2021, 308).

Bu çalışmadaki ana problemimiz, sosyolojik bağlamda yoksunluk teorisini ele alarak Kur'an'daki yoksunluk izdüşümlerini incelemektir. Buna ek olarak alt problemimiz ise sosyolojik açıdan insanlarda yoksunluk hissi ortaya çıkarken ne gibi unsurların etkili olduğu ve sonucunda da insanın hangi durumlarla karşı karşıya kaldığını ele almaktır. Bununla birlikte çalışmanın amacı ise Kur'an'ı bakış açısıyla toplumsal yapıyı dikkate alarak yoksunluğu a) ekonomik, b) sosyal, c) organizmal/bireysel, d) ahlaki (etik) ve e) psikik (ruhsal) başlıkları altında yoksunluk hissini hangi şartlarda ortaya çıktığını inceleyerek toplumu anlamaya çalışmaktır.

Bu çalışma yapılırken anlayıcı yaklaşıma uygun olarak tarihsel dokümantasyon tekniği yöntemi kullanılmıştır. Bu teknik uygulanırken kavramın sosyolojik boyutlarını daha iyi anlayabilmek adına sosyoloji kitaplarına ve sözlüklerine başvurulmuştur. Ayrıca konunun Kur'an'ı boyutunu ele alırken Kur'an'ı Kerim meallerine müracaat etmekle birlikte ayetlerin daha iyi anlaşılabilmesi için yeri geldiğinde farklı tefsirlerden de yararlanılmıştır. Ulaşılabilen kaynaklar çerçevesinde konu yoksunluğun sadece Kur'an'ı boyutları ile sınırlıdır.

Yapılan literatür taramasında Kur'an'da yoksunluğa ilişkin doğrudan bir makale veya kitaba rastlanılmamıştır. Ancak doğrudan olmamakla beraber; Karaman, (2021) "Kur'an'a Göre İnsan İradesini Olumsuz Yönde Etkileyen Faktörler" konulu doktora tezinde yoksunluk kavramının Kur'an'la ilişkisine kısaca değinmiştir. Argyle ve Hallahmi, (2004) "Dini Davranış Teorileri" isimli çalışmalarında, Furseth ve Repstad, (2013) "Bireysel Dindarlık" isimli çalışmalarında, Kobya, (2015) "Din Sosyolojisinde Dini Davranış Kuramları" konulu çalışmasında, Akkuş, (2017) "Taşra İş Yaşamında Kadın Dindarlığı: Karaman Örneği" konulu yüksek lisans tezinde, ve Yürürdurmaz, (2019) "Üniversite Gençliğinin Dini Hayatının Sosyolojik Açısından İncelenmesi: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Örneği" isimli yüksek lisans tezinde, yoksunluk ve din arasındaki ilişkiye kısaca değinmiştir. Literatürde bu çalışmalar dikkat çekerken, yoksunluğun daha çok toplumsal karşılaştırma ve kimlik, adalet, eşitlik, eşitsizlik ve sosyal psikoloji gibi alanlarda incelendiği görülmektedir. Ülkemizde yapılan araştırmalar incelendiğinde ise bu konuda yapılan araştırmaların az ve yetersiz olduğu ve yapılan araştırmaların ise daha çok iktisat, sosyoloji, psikoloji ve kadınların yaşadığı yoksunluk alanlarıyla ilgili olduğu gözlemlenmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Yoksunluk Kuramı

Görelî yoksunluk kavramı, ilk defa II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Amerikan askerlerinin kendilerini başka askerler ile kıyaslamaya başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Samuel Stouffer ve onun çalışma arkadaşları bu kavramı ortaya atmıştır. S. Stouffer klasik bir sosyal psikoloji araştırması olan ve Amerikan askerleri ile yapılan "The American Soldier (1949)" araştırmasının yazarıdır. Ayrıca Robert K. Merton ise "Theory and Social Structure (1949)" isimli çalışmasında bu kavramı kullanmıştır. 1950-1960'lı yıllarda başka sosyologlar tarafından da sık sık kullanılan bir kavram olduğu görülmektedir. Yoksulluğun görelî tanımlarının yapılmasının gerekliliği konusundaki argümanlarda ve yoksullukla alakalı birtakım tartışmalarda da başvurulan bir kavram olmuştur (Walker- Pettigrew, 1984; Marshall, 2003, 828; Pettigrew, 2015, 11/13; Özkan, 2018, 47; Altınlı vd., 2021, 309).

Davis (1959) yoksunluğu gruplar arası bir kıyaslanmanın sonucu olarak görmüş ve bu görüşüne göre bir teori geliştirmiştir. Bu teoriye göre; bir kimsenin istediği bir şeyden mahrum olması ve bu kimseye benzer kişilerin ise istenilen şeye sahip olması durumunda bir adaletsizlik duygusunun ortaya çıkması durumudur. Yine Davis'e göre kişinin yoksunluğu hissedebilmesi için üç unsur gereklidir;

- a. Kendisine benzer bir kişinin, $X'e^2$ sahip olduğunun farkına varması
- b. $X'i$ arzu etmesi
- c. $X'e$ sahip olmanın kendisinin de hakkı olduğunu düşünmesi (Altınlı vd., 2021, 309).

W.G. Runciman de "Relative Deprivation and Social Justice (1966)" isimli eserinde bu kavramı kullanmıştır. Bu eserinde eşitsizliklere ve bunların fark edilmesine değinmiştir. Runciman'a göre göreceli yoksunluğun üç boyutu vardır;

- a. Egoist (kişisel) göreceli yoksunluk
- b. Kardeşçe (grup) göreceli yoksunluk
- c. Çifte yoksunluk (hem kişisel hem de grup). (Marshall, 2003, 829; Altınlı vd., 2021, 309; Pettigrew, 2015).

Gurr (1970) ise yoksunluğun üç modelden oluştuğunu dile getirmiştir;

- a. İstek uyandıran yoksunluk
- b. Azalan yoksunluk
- c. Aşamalı yoksunluk

Crosby (1976-1979) bu kavramın gelişmesine büyük katkılar sunmuş ve kavramı yalnızca bir algı olarak değil, duygu olarak da tanımlamıştır. Kızgınlık, şikâyet, öfke vb. gibi hissedilen yoksunluk olarak ifade etmiştir (Altınlı vd., 2021, 309; Karaçay, 2020;

²X: Kişinin sahip olmayı arzuladığı şeydir.

Pettigrew, 2015; Walker - Pettigrew, 1984). Crosby'e göre göreceli yoksunluğun temel unsurlarını ön koşullar oluşturur ve bunun içinde beş ön koşul belirlemiştir;

- a. Herhangi bir şeyi isteme
- b. Kendini o şeye sahip olan kişi ile kıyaslama
- c. İstenilen şeyin hak edilmiş olduğunu düşünme
- d. İstenilen şeye sahip olmanın mümkün olduğunu düşünme
- e. İstenilen şeye sahip olamama durumunda kendini suçlu hissetme

Saymış olduğumuz bu beş ön koşul bizlere, göreceli yoksunluğun algısal süreçler ve öznel değerlendirmelerle şekillenen bilişsel ve adalet temelli duygusal boyutlardan oluştuğunu göstermektedir (Özdemir, 2019, 235; Altınlı vd., 2021, 309).

Daha yakın dönemlere baktığımızda ise, eşitsizlik düzeylerinin yüksek olması göreceli yoksunluk aracılığıyla ömür beklentisinin düşmesine yol açtığı iddia edilmiştir. Yani toplumsal eşitsizlikler ve göreceli yoksunluk arasında bir bağ olduğu ve bu bağın ömür beklentisindeki uluslararası farklılıkları açıkladığı iddia edilmiştir. Sosyoloji alanındaki tartışmalarda, genellikle öznel olarak ortaya çıkan göreceli yoksunluğa odaklanılmıştır. Toplumsal politika alanında ise dıştan değerlendirilen maddi ve kültürel yoksunluklara odaklanılmıştır (Marshall, 2003, 829).

Yaşanan yoksunluk durumunun bir kuşaktan diğerine hangi ölçüde geçtiği ise önemli sorunlar arasında yer almıştır. Aynı zamanda yoksunluğun, aile içi davranışlar, değerler, pratikler vb. faktörler ile kuşaklar arasındaki geçişini karşılamak için yoksunluk döngüsü³ üzerinde durulmuştur. *"Bu fikir, yoksunluğu açıklamakta kişisel ve ailevi patolojinin (yapısal eşitsizliklere karşıt olarak) ne kadar büyük bir önem taşıdığını ortaya koymaktadır. Yalnız bu fikrin doğal olarak büyük tartışmalara ve eleştirilere hedef olduğu belirtilmelidir"*.⁴ *"Çoklu yoksunluk terimi ise çok çeşitli alanlardaki toplumsal ihtiyaçlarda yoksunluğun yaşandığı durumlarda kullanılmaktadır"*⁵ (Marshall, 2003, 829).

1.2. Yoksunluğun Sonuçları

Göreceli yoksunluk her alanda karşımıza iki şekilde çıkmaktadır. Bunlar; a.) bireysel olarak ve b.) grup olarak. Bireysel olarak yoksunluk yaşayan kimseler genellikle depresyon, utanç, kaygı ve stres gibi duyguları dışa vururlar. Bu kimselerin yaşam doyumları, özsaygı ve olumlu duygu durumlarında azalma görülmektedir. Bireysel olarak yaşanan yoksunluk, kolektif göreceli yoksunluk ile benzer şekilde, kolektif davranışlara sebep olabilir. Grup olarak yoksunluk yaşanması durumunda ise kolektif eylem, protesto ve sosyal değişim gibi grup temelli durumlar ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda grup olarak karşımıza çıkan

³ Yoksulluğun ve sosyo-ekonomik bakımdan dezavantajlı olmanın diğer biçimlerinin kuşaklar boyunca sürmesini açıklamak üzere 1970'lerde yaygınlaşan bir kuramdır (Marshall, 2003, 829).

⁴ bkz. M. Rutter ve N. Madge, Cycles of Disadvantage, 1976 ve Z. Ferge ile S.M. Miller, Dynamics of Deprivation, 1987.

⁵ Bu alandaki geniş literatürün yararlı bir değerlendirmesi için bkz. (Gurney-Tierney, 1982).

yoksunluk, artan önyargı ve kaynakların dağılımını değiştirmek için grupça eylemde bulunma gibi gruplar arası tutumlara sebep olmaktadır (Walker - Mann, 1987; Toizer, 2016; Özkan, 2018; Altınlı vd., 2021, 311). Her iki durumda da görüldüğü üzere göreceli yoksunluk yaşanmaya başladığında hem birey hem de grup olumsuz olarak etkilenmektedir.

1.3. Yoksunluk ve Din İlişkisi

Bir bakıma yoksunluk kuramı, insanların yaşamında birtakım engeller ile karşı karşıya kalmaları durumunda, dinin önemli bir işlevi olduğunu ve dine olan ihtiyacın arttığı görüşünü de savunmaktadır. Hayatlarında birtakım engeller ile karşı karşıya kalan ve tatminsizlik duygusu yaşayan insanlar bunun için bir telafi mekanizması, alternatif çözümler ve hedefler arayışına girerler. İnsanların bu hayatta yaşamış oldukları hayal kırıklıkları ne kadar büyükse, bu hayatın dışındaki yani ölümden sonraki hayata karşı besledikleri inanç da o kadar büyük olacaktır. Bu hayatın dışında başka bir hayatın varlığı insanları tatmin eder ve karşılıklarına çıkan engelleri, olumsuzlukları telafi etmek için din devreye girer. Sevdiklerini kaybetmiş olan matemli bir kimse dini bir ifade ile ölümden sonraki hayatında sevdikleri ile buluşacağını düşündüğünde huzur bulur (Argyle - Hallahmi, 2004, 259-260; Kobya, 2015, 57; Yürürdürmaz, 2019, 14).

Din ve yoksunluk ilişkisini inceleyen çalışmalar Karl Marx'a kadar dayanmaktadır. Marx, dinin, toplumdaki sosyal hiyerarşinin alt basamaklarındaki, ezilen ve dışlanan kesimdeki insanların beklentilerine bir tür telafi ve teselli etme işlevi sağladığını, adaletsizliğe ve acılara karşı bir tür tepki olduğunu şu şekilde ifade eder;

"Dini ıstırap, aynı zamanda gerçek ıstırapın bir ifadesi ve gerçek ıstırapa karşı bir protestodur. Din, bastırılmış varlığın müşahedesi, tıpkı ruhsuz bir dünyanın ruhu olduğu gibi kalpsiz bir dünyanın kalbi ve ezilenlerin iç çekişidir. O, insanların afyonudur" (Kobya, 2015, 57-58; Yürürdürmaz, 2019, 14, akt. Marx- Engels, 2007, 122).

Ona göre; *"dinin eleştirisi; kişinin tıpkı düşünmek, eylemde bulunmak ve kendi gerçeğini şekillendirmek konusunda aklı başına gelmiş bir insanda olduğu gibi gözünü açar; böylece kişi kendi etrafında, dolayısıyla kendi güneşinin etrafında dönmeye başlayacaktır. Din ancak, insan kendi etrafında dönmediği sürece onun etrafında dönen aldatici bir güneştir"* (Kobya, 2015, 57-58).

Marx'a benzer şekilde Freud, dini davranışı, bireysel ve sosyal açıdan yoksun kalmaya karşı geliştirilmiş bir tepki olarak tanımlar ve dini, birey ve toplum için otokontrol sağlayan bir araç olarak görür (Akkuş, 2017, 79). Davis ise din ile ilgili düşüncesini şu şekilde ifade eder;

"İnsanın bu dünyadaki hayal kırıklığı ne kadar büyükse ölümden sonraki hayata olan inancı da o kadar büyük olur. Böylece bu dünyanın ötesinde bir dünyanın amaçlarının varlığı sosyal beklentilere ve sosyal değerlere ulaşmadaki çabalarda kaçınılmaz bir şekilde tecrübe edilen engellenmeleri telafi etme hizmeti görmektedir" (Akkuş, 2017, 80 akt. Davis, 1948: 532).

Charles Glock bu teoriye geliştiren en önemli sosyologlardan birisidir. Glock'a göre beş çeşit yoksunluk vardır;

a. *Ekonomik yoksunluk*; bir kimsenin maddi durumu iyi olmadığında, fakirleştiğinde ortaya çıkar. Toplumun gelir dağılımlarındaki düzensizlik, bireysel ve temel ihtiyaçların karşılanamaması gibi problemler ve gösterişli yaşantılara ulaşmadaki sorunlar bu yoksunluğun kaynağıdır. Fakat bu açılardan ayrıcalık sahibi olan kimse yine de bu yoksunluğu yaşayabilmektedir. Dolayısıyla ekonomik yoksunluk, objektif veya sübjektif olarak değerlendirilebilir. Önemli olan kişinin kendisini nerede gördüğü ve konumlandığıdır (Ulu, 2013, 193; Kobya, 2015, 58; Yürürdurmaz, 2019, 14-15; Şensoy, 2019, akt. Glock, 1964, 27).

b. *Sosyal yoksunluk*; toplumda istenilen statüye sahip olamayanları ya da en az düzeyde sahip olanları ve yalnızlık ya da sosyal dışlanma yaşayanları ifade eder. Örneğin; bir kimse erkek, beyaz tenli, genç ve başarılı ise güçlü ve ayrıcalık sahibidir. Bunun tersine örnek olarak ise kadınlar, beyaz tenli olmayanlar, yaşlılar ve başarısızlar da bu yoksunluk çeşidini yaşayabilmektedir (Ulu, 2013, 193; Kobya, 2015, 58; Yürürdurmaz, 2019, 14-15; Şensoy, 2019, akt. Glock, 1964, 27).

Ekonomik ve sosyal yoksunluk arasında bir ayrım söz konusudur ve bunun sebebi ise sosyologların sosyal sınıf ile sosyal statü ayrımından kaynaklanmaktadır. Sosyal sınıfın tanımları ekonomik ölçütler doğrultusunda yapılmaya yatkındır. Sosyal statü ayrımları itibar ve kabul konularına daha fazla dikkat etmektedir (Şensoy, 2019, akt. Glock, 1964, 27).

c. *Organizmal veya Bireysel yoksunluk*; bazı insanların diğer insanlara göre hastalık veya fiziki, zihni engeller nedeniyle toplumda kendilerini yetersiz hissetmeleridir (Ulu, 2013, 193; Kobya, 2015, 58; Yürürdurmaz, 2019, 14-15; Şensoy, 2019, akt. Glock, 1964, 27).

d. *Ahlaki (etik) yoksunluk*; bir kimsenin kendi değerleri ile toplumun değerleri arasında çatışma yaşamasının sonucunda meydana gelir. Toplumun değerleri kişinin hayatını organize edemez ve bunun sonucunda bir arayış durumu ortaya çıkar (Ulu, 2013, 193; Kobya, 2015, 58; Yürürdurmaz, 2019, 14-15; Şensoy, 2019, akt. Glock, 1964, 27).

e. *Psişik (ruhsal) yoksunluk*; bir kimsenin kendisini dünyaya yöneltecek uygun açıklama sisteminin olmadığı düşüncesinden kaynaklanarak meydana gelir (Ulu, 2013, 193; Kobya, 2015, 58; Yürürdurmaz, 2019, 14-15; Şensoy, 2019, akt. Glock, 1964, 27).

Bu beş yoksunluk çeşidine ek olarak din sosyoloğu olan Jon P. Knudsen (1994), altıncı bir çeşit ekler;

f. *Varoluşsal yoksunluk*; bir kimse varlıklı, güçlü, başarılı olabilir veya fiziksel ya da zihinsel sağlığı iyi durumda olabilir ama bu onların yoksunluk yaşamayacağı anlamını taşımaz. Kişi hayata anlam veren varoluşsal sorunlarla karşılaştığı zaman kendisini mutsuz hissedebilir (Ulu, 2013, 193).

Aslında bu çeşidin Glock'un psişik yoksunluk çeşidine dahil olduğu söylenebilir. Fakat zihinsel yoksunluk, zayıf zihinsel sağlık bakımından değerlendirilirse bu yoksunluk çeşidinin tamamen farklı bir çeşit olduğu da söylenebilir. Fakat bu bağlamda Glock ile din anlayışlarımızın farklı olduğunu unutmamak gerekir. Bu şekilde bir yol izlenirse din, anlam arayışından çıkarak yoksunluğa bir yanıt olarak ortaya çıkar (Ulu, 2013, 193). Aynı zamanda insanlar değinmiş olduğumuz bu yoksunluk çeşitlerinden birkaçını da aynı anda yaşayabilmektedirler (Şensoy, 2019, akt. Glock, 1964, 27-29).

Dinin bütün bu yoksunluklara karşı bir telafi mekanizması bulunur. Bunun sayesinde, fakir, dışlanan, ezilen, mahrum olan vb. insanlar bu hayattan sonraki hayatta bu mahrumiyet durumlarının telafi edileceği, yaşamış oldukları sıkıntılara karşı sabırlı olmaları gerektiği ve bunun sonucunda mükafatlarını alacakları umuduyla kendilerini daha mutlu hissedebilirler. Aynı dini paylaşan kimseler ile bir araya geldiklerinde acılarını, sıkıntılarını ve kayıplarını paylaşarak kendilerine destek bulurlar ve bu onları tatmin eder (Kobyay, 2015, 58). Dinin kompleks ve çok yönlü bir fenomen olması sebebiyle yoksunluk yaşayan bazı kişilerin dine yönelmediği de görülmektedir.

2. Yoksunluk Çeşitlerinin Kur'an'î İzdüşümleri

Yoksunluk teorisini geliştiren en önemli sosyologlardan birisi olan Charles Glock yoksunluğu beş kategoride incelemiştir. Bu kategoriler; ekonomik yoksunluk, sosyal yoksunluk, organizmal/bireysel yoksunluk, ahlaki (etik) yoksunluk ve psişik (ruhsal) yoksunluk kategorileridir. Çalışmanın bu kısmında Glock'un kategori sınıflamasını kullanarak yoksunluğun Kur'an'î izdüşümleri ele alınacaktır.

2.1. Kur'an'da Ekonomik Yoksunluk

Kişi, maddi olarak yoksullaştığında ve kendisini toplumdaki ayrıcalık sahibi olan kimseler ile kıyaslamaya, onların ayrıcalıklarına sahip olmaya ve yaşantılarına ulaşabilme çabası göstermeye başladığında "*ekonomik yoksunluk*" yaşamaya başlar. Bunun yanı sıra toplumdaki ayrıcalık sahibi olan ve ekonomik yoksulluk yaşamayan kimseler de kendilerindeki bu değer farkına varamayıp yoksunluk yaşayabilmektedirler (Ulu, 2013, 193; Kobyay, 2015, 58; Yürürdurmaz, 2019, 14-15; Şensoy, 2019, akt. Glock, 1964, 27). Sosyolojik açıdan durum böyle iken, Kur'an'a bakıldığında bu durum karşımıza nasıl çıkmaktadır örneklerle inceleyelim.

Varlıklı olan ve olmayan ikilemine bakıldığı zaman, insanların bir kısmının zengin, bir kısmının ise fakir olduğu görülmektedir. Bu Allah'ın evrende yaratmış olduğu imtihanın bir parçası olarak kabul edilir. Yaratıcı, evrenin sahibinin kendisi olduğunu, rızık dilediği şekilde insanlar arasında dağıttığını ifade etmektedir (eş-Şûrâ, 42/12). Bu çerçevede varlıklı olan insanlar, kendilerine emanet olarak verilen bu malı, mülkü ve serveti varlıklı olmayan, bunlardan yoksun olan insanlar ile paylaşmalı ve üzerlerine düşeni yapmalıdırlar. Kur'an insanlar arasındaki bu dengeyi sağlayabilmek için insanlara

zekâtı emretmiştir (el-Bakara, 2/43, 83, 110, 177; en-Nisâ, 4/ 77; el-Mâide, 5/55; et-Tevbe, 9/5, 11, 18, 60, 71, 103; Meryem, 19/31; el-Enbiyâ, 21/73; el-Hac, 22/78; Nûr, 24/56; el-Ahzâb, 33/33; el-Mücâdele, 58/13; el-Müzzemmil, 73/20; el-Beyyine, 98/5). Fakat bu emre rağmen bir kısım insanlar kendilerinin fakirleşeceğini düşünerek zekât vermekten çekinmiş, hatta zekât vermede cimrilik yapıp malları arasından kötü olanı verenler dahi olmuştur. Bu kimseler ayrıcalık sahibi olup, kendilerindeki bu değer farkına varamayıp, rızıktan ve fakirleşmekten korkarak bir bakıma yoksunluk hissi yaşamaya başlamış kimselerdir.

Bu bağlamda Kur'an'da birtakım insanların malda, evlatta, ekonomik ve siyasal güçte tamamen bir çokluk yarışına girdiklerinden bahsedilir. Halbuki bu insanların kendileri için yeterli olan malı ve mülkü bulunmaktadır. Buna rağmen kendilerini sürekli olarak başkaları ile kıyasladıkları için yoksunluk yaşamaya başlamışlar ve sonucunda ise daha çok mal kazanma hırsı içerisine girerek mal biriktirmişlerdir. Mal biriktirmeyi kendilerinde sosyal bir davranış, edinim ve kazanım haline getirmişlerdir. Fakirleşmekten korkarak bu çokluk yarışına girip, ahiret hayatını unutmuşlardır. Hatta bu yarışta o kadar ileri gitmişler ki, hayatta olan kişilerin sayısının yanı sıra, kabirlere giderek oradaki ölümlerin sayısını dahi yarıştırmışlardır. Allah bu noktada onlara ciddi uyarılarda bulunarak yeterli mallarının olduğunu hatırlatmış ve artık bu yarıştan vazgeçmelerini, onlara verilmiş olan bu nimetler ile övünmemeleri gerektiğini ve bu nimetlere şükürlerini göstermek için O'nun yolunda emrettiği şekilde değerlendirmeleri gerektiğini söylemiştir. Aksi taktirde kendilerine verilmiş olan bu nimetten hesaba çekilerek cezalandırılacaklarından bahsetmiştir (et-Tekâsür, 102/1-8; Mukâtil bin Süleymân, 2006, 4/447/449; Muhammed Ali Es- Sâbûnî, 2016, 7/345-347; Molla Gürânî - Dartma, 2019, 5/463-464; İbn Kesîr - Muhammed b. Musa Âl-i Nasr, 2020, 1214).

Kur'an'da malı kaybetme korkusu bağlamında ekonomik yoksunluk hissi yaşayan "bahçe sahiplerine" değinilmiştir. Bu kimseler varlıklı oldukları halde, kendilerine verilen bu nimetin tek sahibinin kendileri olduğunu düşünüp, malı kaybetme korkusuyla Allah'ın diğer kullarından sakınan, cimrilik yapıp malın zekâtını vermekten kaçınan kimselerdir. Bu kimselerin babaları çok varlıklı ve infak ehli bir kimse iken vefat edince evlatları babalarının bu çizgisinden gitmeyerek kendi evlerine ve bahçelerine miskinlerin sokulmamasını söylemişlerdir. Nihayetinde Allah bir gece de onların bütün malını, mülkünü ve servetini mahvetmiştir (el-Kalem, 68/17-33; Mukâtil bin Süleymân, 2006, 4/259-261; İbn-i Kesîr- Muhammed b. Musa Âl-i Nasr, 2020, 1128/1130; İbn-i Kesîr, 2020, 262/264). Ayrıca Allah'ın insanları sadece yoklukla değil aynı zamanda verilen nimetlerle, malla, bollukla ve evlatla da imtihan ettiğine de değinilmiştir (el-Enfâl, 8/28).

Kur'an'da bir kısım kimselerin geçimlerini temin edemeyecekleri korkusu ve rızık endişesi ile ekonomik yoksunluk içerisine girip çocuk yapmadıkları ve hatta bu endişede ileriye gidip çocuklarını öldürdüklerini görürüz. Allah bu kimselere uyarıda bulunarak bu

yanlıştan hemen dönmeleri gerektiğini ve rızka kendisinin kefil olduğunu, aynı zamanda her çocuğun kendi rızkı ile dünyaya geldiğini dile getirmektedir (el-En'âm, 6/140-151; el-İsrâ, 17/31; Mukâtil bin Süleymân, 2006, 1/592-595, 2/447; Bayraklı, 2013, 12-15; İbn-i Kesîr, Muhammed b. Musa Âl-i Nasr, 2020, 373-377-603).

Aynı zamanda malını vermede cimrilik yapıp, malları arasından kötüyü vererek ekonomik yoksunluk hissine kapılmış olan kimseler için Kur'an'a bakıldığında Hz. Âdem'in oğullarından Kabil'in de bu yoksunluk hissine kapıldığı görülmektedir. Öyle ki kıssaya göre Kabil, kendisine verilmiş olan malın tek sahibinin kendisi olduğunu düşünerek malın asıl sahibine kötü olanı verecek kadar ileriye gitmiştir (el-Mâide, 5/27; Mukâtil bin Süleymân, 2006, 1/461).

Vermiş olduğumuz bu örneklerden de anlaşılacağı üzere ekonomik yoksunluk sadece yoksullaşan kimselerde değil aynı zamanda varlıklı olan kimselerde de hissedilebilen bir duygudur.

2.2. Kur'an'da Sosyal Yoksunluk

Statü kavramı, bir insanın erkeklik-kadınlık, yaşlılık-gençlik gibi doğal olarak veya annelik-babalık, öğrencilik, doktorluk, yöneticilik gibi sonradan kazandığı toplum içindeki pozisyonlarını ifade etmektedir (Özkalp, 2002, 45-47). Toplumsal hayatın doğal bir parçası olan statü, bu özelliği göz ardı edilerek hırs ve menfaat olarak kullanılmaya başlandığında bir takım olumsuz süreçler ortaya çıkmaya başlamaktadır (Karaman, 2021, 328). Bir kimse toplumda istemiş olduğu statüye ulaşamamışsa veya bu statüye en az düzeyde ulaşabilmişse "sosyal yoksunluk" hissi yaşamaya başlayabilmektedir. Ayrıca toplumdan dışlanan ve yalnız bırakılan insanlar da bu yoksunluğu yaşayabilmektedirler (Ulu, 2013, 193; Kobya, 2015, 58; Yürürdurmaz, 2019, 14-15; Şensoy, 2019, atfen Glock, 1964, 27). Bu bağlamda Kur'an'da karşımıza çıkan örnekler şunlardır;

Kur'an'a bakıldığı zaman Firavun'un bir sosyal yoksunluk hissine kapıldığı görülmektedir. Allah'ın ona elçi olarak göndermiş olduğu Musâ ve kardeşi Harun'a karşı müstekbir davranışlar sergilemiştir. Topluma egemen olan ekonomik ve siyasal güç elde etmiş olan Firavun, Musâ ve Harun'un da toplumdaki diğer insanlar gibi ona itaat etmesini istemiştir. Çünkü; toplumda edinmiş olduğu statüyü ve egemenliği kaybetmekten korkmuştur. Ona göre bu iki kardeş onun egemenliği altında yetişip büyümüş ve ona muhtaç olan kimselerdir, onun köleleri içinden gelmiş olan bu insanlara itaat edemezdi. Firavun bu anlamda statüsünü kaybetme korkusu ile tam bir sosyal yoksunluk örneği sergilemiş ve yoksunluğu o kadar şiddetli yaşamıştır ki kendi imanına dahi engel olmuştur (Yûnus, 10/75).

Ayrıca kendilerine apaçık ayetler gelmiş olduğu halde kafirlerin kendilerini müminler ile kıyaslayarak statülerini yarıştırdıkları ve bu açıdan bir sosyal yoksunluk hissine kapıldıkları görülmektedir. Kafirler, makamlarını, konumlarını, evlerini, hayat

standartlarını, mallarını ve egemenliklerini öne sürerek kendilerinin daha üstün olduklarını düşünür ve müminlerin de onlara imrendiklerini ileri sürerler. Dolayısıyla “niye iman edip sizin gibi olalım” diyerek inkara giderler (Meryem, 19/37). Görüldüğü üzere yaşamış oldukları bu yoksunluk hissi onları inkara kadar götürmüştür. Aynı zamanda kafirler kendi şeref ve izzetleri için Allah'ı bırakarak bir takım yeni ilahlar edinmişlerdir. Bu yeni ve beşerî ilahları (putlar) ile güç, izzet ve şeref kazanarak istedikleri statüye ulaşabileceklerini düşünmüşlerdir (Meryem,19/81-83; Bayraklı, 2013, 7/177-178). Nihayetinde yaşamış oldukları bu sosyal yoksunluk hissi onları şirke kadar götürmüştür. Bu örnek daha önce ele almış olduğumuz Runciman'ın belirlemiş olduğu göreceli yoksunluk boyutlarından, çifte yoksunluk (hem kişisel hem de grup) boyutuna güzel bir örnektir.

Genellikle peygamberi inkâr eden kimselerin asıl inkâr sebeplerinin toplumdaki itibarlı kişilerin ve önde gelmişlerin yerine Hz. Muhammed'in peygamber olarak gelmesi olduğuna da değinilmektedir (el-Kamer 54/24). Peygamberlere tepki gösteren insanların siyasi, dini, ekonomik veya sosyal statülerini ve bu statülerinin getirdiklerini kaybetme korkusu yaşadığı görülmektedir. Peygambere ve O'nun getirdiklerine inandığı zaman ellerindeki gücü ve kurdukları düzeni kaybetme korkusu peygambere ve O'nun mesajına hakaret olarak kendini göstermiştir (el-Furkân, 25/4-5). Peygamberin getirdiği yeni düzen ve değerler onların kurdukları düzene ters düşmekteydi. “Müşrikler, Hz. Peygamber'e iman edenleri kendilerinden aşağı görüyorlardı. Onların gerçek üzere olduğunu kabul etmeyip kendilerine yediremiyorlardı. Bu sebeplerle de onlara haset ediyor ve kin besliyorlardı” (Karaman, 2021, 331 akt. M. C. et-Taberî, 1969, 18/42).

Ekonomik yoksunluk bölümünde Hz. Adem'in oğlu Kabil'in yaşamış olduğu yoksunluğa değinmiştik. Bu örneğe bu kısımda da değinmek yerinde olacaktır. Çünkü; Kabil sadece ekonomik yoksunluk hissine kapılmamıştı aynı zamanda kapıldığı bir başka his de sosyal yoksunluk hissiydi. Kendisini kardeşi Habil ile kıyaslayarak onun sahip olduğu statüyü kıskanmış ve neticede yaşamış olduğu bu yoğun yoksunluk hissi onu kardeşini öldürünceye kadar götürmüştü (el-Mâide 5/27-30). Bu örnekte de görüldüğü üzere insanlar birden fazla yoksunluk hissini aynı anda yaşayabilmektedir.

Yoksunluğun bu denli yoğun yaşandığı ve kardeşleri dahi birbirleriyle karşı karşıya getirdiği bir başka örnek ise Hz. Yusuf'tur. Kardeşleri kendilerini Hz. Yusuf ile kıyaslamış ve onun statüsünü kıskanarak onu ölüme terk edecek derecede ona tuzak kurmuşlardır (Yûsuf 12/5-19).

Yine İblisin, Hz. Adem'e secde etmeyişi hadisesi de bir sosyal yoksunluk örneğidir. İblis, Hz. Adem'e verilmiş olan statüyü kendisinininki ile kıyaslamış ve kendisinden daha üstün bir varlığın yaratılmış olmasını kaldıramamış ve inatla kendisinin daha üstün olduğu düşüncesini diretmiştir. Neticede yaşamış olduğu bu yoğun yoksunluk hissi kendisi için olumsuz sonuçlar doğurarak cennetten kovulmasına sebep olmuştur (Sâd, 38/71-76).

Bu örneklerde de görmüş olduğumuz gibi sosyal yoksunluk hissi, toplumdaki dışlanmış ve toplumda belli bir statüye ulaşmak isteyen kimselerin yanı sıra hali hazırda sahip oldukları statüyü kaybetmekten korkanların da hissedebileceği bir histir. Ayrıca Kabil örneğinde görmüş olduğumuz gibi insanlar tek bir yoksunluk hissini yanı sıra birden fazla yoksunluk hissi de yaşayabilmektedir.

2.3. Kur'an'da Organizmal/Bireysel Yoksunluk

Sosyal bir varlık olan insan ırk, renk, yaş ve cinsiyet gibi her insanın sahip olduğu bireysel özellikler bakımından birbirinden farklı olarak yaratılmıştır. Bu çeşitliliğin toplumsal gelişim ve değişim için gerekli olduğu ve doğal bir durum olduğu kabul edilmelidir. Toplumun bazı bireyleri diğer bireylere kıyasla hasta veya fiziki ve zihni olarak engelli olabilir. İnsanlarda ortaya çıkan bu engellilik durumu ise bu çeşitliliğin bir parçasıdır. Fakat insanların engellilik durumu tarihin her döneminde normal kabul edilen insan yaratılışından farklı bir durum olarak benimsenmiş ve bu özellik yetersizlik, hastalık, eksiklik ve Tanrının cezalandırması olarak kabul edilmiştir (Turan, 2020, 15). *“İnsanlık tarihi boyunca toplumların çoğunda sosyal hayat tasarlanırken o dönem için en önemli unsur neyse toplumun ana iskelesi de onun üzerine kurulmuş ve ilk olarak engelli bireyler olmak üzere dezavantajlı tüm kesimler dışlanmıştı”* (Bingöl, 2018, 329; Kılıç, 2019, 37). İnsanın engellilik durumunun toplumsal bir sorun haline gelmesinin temel sebebi toplumdaki fiziksel mekanların ve sosyal yapı faktörlerinin fiziki olarak normal kabul edilen insanlara göre inşa edilmesidir (Turan, 2020, 15). Toplumun bu konumunda yer alan bireyler kendilerini diğer bireylere kıyasla yetersiz hissederek yoksunluk hissine kapılabilmektedir (Ulu, 2013, 193; Kobya, 2015, 58; Yürürdurmaz, 2019, 14-15; Şensoy, 2019, akt. Glock, 1964, 27). Bu bireyler kendi fiziksel engelliliklerine kıyasla daha çok yaşamış oldukları ayrımcılıktan ve eşitsizlikten dolayı topluma dahil olmasına engel olan yaklaşımlar sebebiyle bu yoksunluk hissine kapılırlar. Toplumun bir parçası olan bu bireyler için Kur'an'a bakıldığında şu detaylar dikkat çekmektedir;

Öncelikle Kur'an, yaratılmış en üstün varlığın insan olduğunu söylemektedir (el-İsrâ 17/70; et-Tîn 95/4). Bu değerlendirmeyi, insanın maddi özelliklerini değil, manevi özelliklerini dikkate alarak yapmıştır (Tezcan, 2007, 142 akt. Yazır, tsz: VII, 5937). Dolayısıyla Allah için insanların fiziksel veya zihinsel açıdan yetersiz olması herhangi bir önem teşkil etmemektedir. Aksine her birey, insan olmasından dolayı değerli bir varlıktır. Önemli olan ve insanı değerli kılan ise manevi yetkinliğe erişmektir (el-Hucurât, 49/13; Karagöz, 2011, 12-13).

Kur'an'da görme, duyma, konuşma, anlama, ortopedik-zihinsel engel ve hastalıklardan bahsedildiği fakat bu ayetlerin büyük çoğunluğunun benzetme yapmak için, mecazi anlamda olduğu ve fiziksel anlamda olan ayetlerin ise sayısının oldukça az olduğu görülmektedir (Karagöz, 2011, 17).

Bu anlamda Kur'an, fiziki imkansızlıklar içinde olanlara bu imkansızlıklarının acınası bir hal olmadığı, esas yoksunluğun, vicdan ve ruh körlüğü olduğunu söylemektedir (el-Hac 22/46; Karaman vd., 2020, c.3, 736-739). Aynı zamanda toplumdaki her bireyin eşit haklara sahip olduğunu vurgulayarak bu bireylerin haklarını muhafaza eder ve onların toplumdan dışlanmasını engeller (Kılıç, 2019, 37). Bununla beraber Kur'an bu kimseler için "kolaylaştırma" ilkesini getirmiş ve onları ancak güçlerinin yettiği şeylerden sorumlu tutmuştur (el-Bakara, 2/288; Nûr, 24/61; el-Fetih, 48/17; et-Tevbe, 9/91; en-Nisâ, 4/95).

Kur'an'ın bu konuda oldukça hassas olduğu görme engelli bir kimseye yüzünü asan Hz. Muhammed'e dahi uyarıda bulunmuş olmasından anlaşılmaktadır. Bahsedilen bu olayda Hz. Muhammed toplumun önde gelenlerine İslam'ı anlatıyor ve tebliğde bulunuyordu. Bu kimselerin İslam'ı kabul etmesi ile tebliğin hızla yayılacağını düşünüyordu. Bu nedenle bu kimselerin İslam'ı kabul etmesi için büyük bir çaba sarf ediyordu. Bu sırada iki gözü de âmâ olan İbn Ümmi Mektum' da Hz. Muhammed'in yanına gelerek sorular sormaya başladı. Hz. Muhammed ise bu zamansız sorulardan rahatsız olarak yüzünü asmıştır. Bu noktada Kur'an, Hz. Muhammed'i bu davranışından dolayı uyarmıştır (Abese, 80/1-12; Karaman vd., 2020, c.5, 552-556; Tezcan, 2007, 145-146; Kılıç, 2019, 38). Hz. Muhammed bu uyarıdan sonra İbn Ümmi Mektum' un gönlünü almak için ona ikramda bulunmuş, onunla konuşmuş, halini ve hatırını sormuş ve ona karşı ilgili davranmıştır. Onunla karşılaştığı her zaman "*Merhaba ey Allah'ın kendisi sebebiyle beni ikaz ettiği kimse!*" diyerek yanına oturup iltifat etmiştir (Tezcan, 2007, 149 akt. İbn Kesir, 1981: IV, 471; Suyûtî, 1993: VIII, 416- 418; Kurtubî, 1952: XIX, 211-213).

Bir başka örnek olarak Kur'an'a bakıldığında Hz. Musa'nın bir konuşma zorluğu çektiği ve çektiği bu zorluğu kolaylaştırması için Allah'a dua ettiği görülmektedir (Tâhâ 20/27-28). Fakat Hz. Musa'nın bu konuşma zorluğu ile alakalı farklı yorumlar ve değerlendirmeler bulunmaktadır. Bir kısım bu zorluğunun belîğ ve veciz konuşamaması olduğunu belirtirken diğer bir kısım sonradan kazandığı bir kekemelik durumu olduğunu belirtmektedir. Her iki durumda da Hz. Musa'nın konuşma bakımından bir yoksunluk yaşadığı açıktır (Tezcan, 2007, 171-172). Hz. Musa'nın duası üzerine bu çektiği zorluk ortadan kaldırılmıştır (el-Kasas 28/34-35).

Ayrıca Kur'an'da zihinsel engellilik durumu için "mecnun" ve "sefih" kavramlarının kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda Kur'an zihinsel engellilerin özellikle ticaret ve iş gibi maddi konularda korunmasını sağlamak amacıyla birtakım hususlar belirlemiştir. Özellikle bu kimseler için velisinin onu koruması ve kollaması gerektiği emredilmektedir. Kur'an, rüştüne ermemiş, muhakeme gücü gelişmemiş, bunamış, depresyona veya bunalıma girmiş olan kimselerin mallarını güvence altına almayı amaçlamıştır. Çünkü bu kimseler akılları yetersiz, iyiyi ve kötüyü ayırt edemeyecek durumda olan kimselerdir (el-Bakara, 2/282; en-Nisa, 4/5; Karagöz, 2011, 35-36).

Kur'an organizmal/bireysel yoksunluk yaşayan kimselere ruhsal huzur için Allah'a dua etmeyi ve ondan şifa istemeyi önermektedir. İnsanlar Allah'ın şifa verici olduğuna inanır ve ona dua ederlerse huzur ve teselli bulurlar (eş-Şuara, 26/80). Allah'a dua ederek ondan şifa isteme konusunda Eyyub peygamberin duası biz insanlara yol göstericidir. Eyyub peygamber ağır bir hastalığa yakalanmış fakat buna rağmen büyük bir sabır sergilemiş ve içtenlikle Allah'a dua etmiş ve O'dan şifa istemiştir. Allah Eyyub'un bu içten duasını kabul etmiş ve ona şifa vermiştir (el-Enbiya, 21/83-84; es-Sâd, 38/41-42; Karaman vd., 2020, c.3, 692-695).

Kur'an'da hastalıklara karşı sabırlı olmanın sadık ve muttaki kimselerin özelliklerinden olduğuna değinilir (el-Bakara, 2/177; Karaman vd., 2020, c.1., 263). Allah'ın insanları birtakım musibetler ile imtihan edeceği ve bu imtihanlara sabredenlerin ise müjdeleneceği bildirilmiştir (el-Bakara 2/155-156; en-Nahl, 16/127). Yani Allah'ın insanlardan hastalıklar karşısında sabırlı olmalarını istediği ve sabredenleri ise sevdiği görülmektedir (el-Al-i İmran, 3/46). Hastalıklar ve fiziki engeller karşısında dayanıklı olabilmek ve bunların üstesinden gelebilmek için insanların sabırlı olması gerekmektedir (Karagöz, 2011, 51-55).

Dolayısıyla Kur'an'da fiziki özelliklere bağlı olarak hiçbir insan bir diğerinden üstün veya aşağıda değildir. Asıl üstünlük insan olmakta ve bu insanlığı da manevi olarak süslemektedir. Kur'an fiziki yetersizliği olan insanları her zaman koruması altına almış onlar için gerekli olan hassasiyeti göstermiş ve onları sadece güçlerinin yettiğinden sorumlu tutmuştur.

2.4. Kur'an'da Ahlaki (Etik) Yoksunluk

İnsan sosyal ve toplumsal bir varlıktır. Bu nedenle ister istemez her insan içerisinde bulunduğu toplumdaki etkilenir. İnsanlar hayatları boyunca en küçük toplumsal grup olan aile gibi, sosyal bir çevre ve grubun içerisinde (Karaman, 2021, 289). "*Grup, ortak bir kimlik paylaşımı sonucu doğal olarak veya ortak bir inanç, iş, çıkar gibi amaçlar için bir araya gelen insan topluluğudur. "Aidiyet ihtiyacı" insanın bir grubun parçası olma, üyesi olma, sevme ve sevilmeyle olan ihtiyacıdır*" (Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, 2017, 373-377). Bir kimse içerisinde bulunduğu toplumun değerleriyle çatışma yaşamaya başladığında yoksunluk hissi yaşamaya başlar. Toplumun benimsemiş olduğu değerler kişinin hayatını düzenleyemez ve dolayısıyla kişi bir arayış haline girer, işte burada yoksunluk başlamış olur (Ulu, 2013, 193; Koby, 2015, 58; Yürürdurmaz, 2019, 14-15; Şensoy, 2019, akt. Glock, 1964, 27). Bununla alakalı olarak Kur'an'da karşımıza çıkan şu örnekler dikkat çekmektedir;

Cahiliye döneminde kız çocuğu sahibi olmuş kimselerin durumu bu yoksunluk çeşidine örnek teşkil etmektedir. Cahiliye toplumunda kız çocuğu "yüz karası" olarak görülmekteydi. İnsanlar evlat sahibi oldukları için sevinemiyorlardı. Çünkü toplumlarındaki anlayışa ters düşmek istemiyorlardı. Kız çocuğu sahibi olanların içinin

gamla ve üzüntü ile dolduğu ve bu haber sebebi ile toplumun içine çıkmaktan utandığı, toplumdan saklanıp kaçtığı ve hatta insanların yüzüne dahi bakamadığından bahsedilir. Böyle bir yoksunluk hissine kapılanların kız çocuklarını diri diri toprağa gömecek hale geldiklerinden bahsedilmektedir (en-Nahl 16/58-59; Karaman vd., 2020, c.3, 409-410).

Sosyal bir varlık olan insan, yaşamış olduğu toplumdaki iyi veya kötü olarak etkilenmektedir. Bazen insanın içinde bulunduğu toplum kişinin doğrusu kabul etmesine dahi engel olmaktadır. Kişi içten içe doğrusu anlayıp kabul etmek istese de içinde bulunduğu toplum nedeniyle doğruya yüz çevirebilir. Kur'an'da bu kimselere örnek olarak birçok ayet bulunmaktadır. Bunlardan birisi yaşamış oldukları yurtlarından kovulmaktan korkup iman etmeye yüz çeviren insanlardır (el-Kasas, 28/57; Karaman, 2021, 160). Aslında bakıldığı zaman Firavun'un da gerçeğe yüz çevirmiş olmasının bir sebebi de toplumunun benimsemiş olduğu anlayış tarzına ters düşmek istememesiydi. Firavun'un kavminden önde gelenler ona Musa'yı ve kavmini bırakmaması için baskı yapmışlardı (el-A'raf, 7/127; Yazır, c.4, 90). Fakat bu kavimde, toplumunun değerleriyle çatıştığı halde bunu saklamayarak cesurca kendi düşüncesini dile getiren ve topluma boyun eğmeyen bir kimseden de bahsedilmektedir (Mü'min, 40/41-43).

Aynı zamanda bazı kafirlerin önüne serilmiş olan azap manzaraları ve Müslümanlara verilecek olan mükafatlardan bahsedilmesinin karşısında kafirlerin onlara imrendikleri hatta onlar gibi olmak istedikleri fakat içinde buldukları toplumun değerleri sebebiyle bu isteklerinin kısa sürerek iman edememiş olmalarına değinilir (el-Hicr, 15/2). Bu kimseler içten içe iman etmek isteseler de içinde buldukları toplumun değerleri ile çatışmamak için iman etmekten kaçınmışlardır (Karaman, 2021, 335).

Buna benzer bir örnek olarak Hz. İbrahim'in putları kırması olayını örnek verebiliriz. Hz. İbrahim'i putları kırdığı için sorguya çekmişler ve ondan aldıkları cevaplarla içten içe tatmin olmuşlardı. Daha sonra aralarında konuşup aslında yanlış yapanın kendileri olduğunu kabul etmişlerdi. Fakat toplumda kabul edile gelmiş olan düşüncelere ters düştiklerini fark ederek Hz. İbrahim'e hak vermeye çekinmiş ve toplumun değerlerine ters düşme korkusu ile tekrar Hz. İbrahim'i suçlayarak onu ateşe atmaya karar vermişlerdi (el-Enbiyâ, 21/62-69; Karaman, 2021, 335).

Aslında bu iki örneğe baktığımız zaman, burada insanların içten içe toplumdaki farklı düşünceleri benimsedikleri fakat toplumdaki değerlere ters düşmemek için düşüncelerini açığa vuramadıkları görülmektedir. Hatta bu davranışlarını akli izaha uygun hale getirmek için "Allah isteseydi böyle olmazdık" gibi sözlerle Allah'ı suçlamaya çalışarak yaptıklarının yanlış olmadığına hem kendilerini hem de diğer insanları ikna etmeye çalışmışlardır (en-Nahl, 16/35; Karaman, 2021, 339). Bu açıdan yaşamış oldukları yoksunluk hissini gizlemeye çalıştıkları görülmektedir.

2.5. Kur'an'da Psikik (Ruhsal) Yoksunluk

İnsanın yaşamış olduğu hiçlik, umutsuzluk, anlamsızlık gibi bir takım olumsuz duygular insanın iradesine engel olan, yaşama sevincini ve mutluluğunu elinden alan duygulardır (Karaman, 2021, 85). Bu sebeple insan her daim bir anlam arayışı halindedir. *“Anlam arayışı, insanın hayattaki birincil motive unsurudur”* (Düzgün, 2017, 43). İnsan her şeye anlam yüklemek ister ve bu sayede dünyada mutlu olacağına inanır. Dolayısıyla kişinin hayatı için bir anlam bulması ile onun hayatında mutluluğu ve memnuniyeti elde etmiş olması yakından ilişki halindedir. Fakat insanlar hayatları boyunca karşılımları çıkan olumsuz durumlarda hayatı anlamlandırmakta güçlük çekerler. Bu noktada din insanlara başka hiçbir yerde bulamayacakları bir anlam sunar (Tokur, 2018, 118).

Kur'an'ın bütününe bakıldığı zaman insanların dine yönelmesini sağlayan unsurların yanı sıra daha çok insanların fitraten dine eğilimli olarak dünyaya geldiği konusu üzerinde durulduğu görülmektedir. Dolayısıyla Kur'an insanların neden dine yönelmiş olduğunun yanı sıra neden dindar olamadıkları konusu üzerinde durmaktadır (Tokur, 2014, 260). Fitrat kavramı Kur'an'daki anlamı itibariyle *“Allah'ın, insanları kendisinden başka hiçbir ilah bulunmadığını kabul etme liyakati üzerine yaratmış olması ve böylece insanların bu yetenek sayesinde Hak inanç ile baş başa kaldıklarında başka hiçbir inancı tercih etmemesi”* anlamına gelmektedir (Kılıç, 1991, 15; Tokur, 2014, 260).

Bu bakımdan Kur'an'daki fitrat kavramı ile Jung'un Tanrı arketipinin ortak noktalarının olduğu söylenebilir. Jung'a göre insan aklını kullanarak Tanrı'yı mutlak bir şekilde açıklayamaz ve Tanrı'nın varlığına objektif bir delil getiremez. Öyle ki olağanüstü Tanrı düşüncesinin her yerde ve zamanda kendini göstermesi durumu ele alınırsa, insanın onun varlığına getirilen delillere ihtiyacı yoktur. Tanrı, insanın psikik derinliklerine mutlak bir güce sahip olan bir imge şeklinde yerleşmiştir. Bu imge beşerî veya uydurma bir imge değildir ve ayrıca psikik bir değere indirgenemez. Tanrı ile ruh arasındaki bağlantının sağlanabilmesi için ise her durumda ruh, bünyesinde Tanrı'nın varlığına uygun bir karşılık barındırmalıdır. Bu durumda fitratın evrensel bir kavram olduğu söylenebilir (Bahadır, 2010, 136; Tokur, 2014, 261).

Fitrat kavramının Kur'an'daki kullanımına eş değer olarak Kierkegaard'ın düşüncesine göre insan, yaratıcısı ile bağlantısını koparıp sonu olan bir varlığa yönelir ve mutluluğu orada ararsa umutsuzluğa da yönelmiş olur. Buradan da anlaşılacağı üzere Kierkegaard'a göre insanın umutsuzluk yaşammasının nedeni aşkın bir varlık ile ilişkinin kopmasından dolayıdır (Kierkegaard, 1997, 10; Tokur, 2014, 261). Bir başka düşünür olan Lupelus ise Kierkegaard'ın düşüncesine paralel olarak insanların başlarına gelen bir takım olumsuz olayların nedeninin Tanrı'dan uzaklaşmakla alakalı olduğunu dile getirmiştir (D'Anna, 2007, 56; Tokur, 2014, 262).

Diğer yandan Kur'an insanların anlam arayışına nelerin sebep olduğu üzerinde dururken insanların sorularına tatmin edici cevaplar da vermiştir.

Kur'an'da bir surenin ismi olan "Karia" kelimesi, insanın kişisel hayatı ve toplum düzeninde ayrıca tabiattaki bozulma, çarpacak bir bela (korku ve dehşetle), kıyamet, başıboşluk, anlamsızlık ve kuralsızlık anlamlarına gelmektedir. Aynı zamanda insan, toplum ve tabiat için de kullanıldığı görülmektedir (er-Ra'd, 13/31; el-Kâria, 101/1-11; Yazır, c.9, 385-386). "Bu kelime, insanların şaşkın bir vaziyette uçuşan pervaneler haline gelmesi, sosyal düzenin bozulması ve neticede insanların ne yapacaklarını bilmemeleri haline gelmesi demektir. Toplumda fertlerin pervaneler yani kelebekler gibi başıboş bir şekilde öteye-beriyeye koşuşması ve bir çıkış kapısı bulamamasına Kâri'a denmektedir" (Bayraklı, 2013, 101; Karaman, 2021, 87).

Kur'an bu noktada insanların anlam arayışına cevaplar sunarak onlara bir dünya bakışı sağlar ve onları tatmin eder. İnsanlara hem bu dünyada hem de ahirette mutluluk vadeder, yol göstererek bu anlamsızlık ve yoksunluk halinden kurtarır, onları düşünmeye davet ederek sadece insanların değil yaratılmış olan bütün varlıkların bir yaratılış amacı olduğunu, anlamsız ve gereksiz hiçbir şeyin yaratılmamış olduğunu söyler. İçine düşülen anlam arayışında insana bir yol haritası olarak aklını kullanmayı işaret eder (Âl-i İmrân, 3/191; er-Ra'd, 13/19; el-Hicr, 15/85; el-Enbiyâ, 21/16; el-Mü'minûn, 23/115; Sâd, 38/27; Karaman, 2021, 85-86).

Hiz. Muhammed'in, ilk vahyi almadan önce Hira mağarasında inzivaya çekilmesi ve Hiz. İbrahim'in Kur'an'da da bahsi geçtiği gibi yaratıcısının kim olduğunu merak ederek bir arayış haline girmesi, ilk olarak yıldız, ardından aya ve güneşe "işte benim tanrım" demesi ve nihayetinde aklını bir yol haritası olarak kullanıp yaratıcısı olan Allah'a kavuşması, çevresine karşı ilgili olması ve hayatın anlamını derinden sorgulayan bir insan olması konuya güzel bir örnektir (el-Bakara, 2/260; el-En'âm, 6/75-78; el-Enbiyâ, 21/51; Çapcıoğlu - Yürük, 27).

Bu yoksunluk içine düşmüş, anlamsızlık ve ümitsizlik duyguları yaşayan kimseler için Kur'an, "Şüphesiz güçlkle beraber bir kolaylık vardır" (el-İnşirâh, 94/5-8; Karaman vd., 2020, c.5, 641-644) diyerek insanın zorluklar karşısında güçlü durması için teselli verir. Ayrıca Kur'an bu hususta ümitsizlik duygusuna kapılanlar için ise "sakın ümitsizliğe düşenlerden olma" (el-Hicr, 15/55-56; Karaman vd., 2020, c.3, 356-357) diyerek de insanlara uyarıda bulunur. Bununla birlikte ümitsizlik, anlamsızlık ve hiçlik gibi olumsuz duyguları, inkâr etmiş olan insanların yaşamış olduğu duygular ile ilişkilendirir ve bu insanların sonunun ise ateş olduğuna işaret eder (es-Sâd 38/27; Karaman, 2021, 87).

Dolayısıyla Kur'an daha çok bu yoksunluğu yaşayan kimselerin neden bu yoksunluğu yaşadıkları üzerinde durarak bu duygu ile nasıl mücadele edileceğini gösterir. Kur'an insanın yaşamış olduğu bu olumsuz duygular için tatmin edici cevaplar vererek anlam arayışı halinde olan insanlara yol gösterir ve kurtuluşa ermelerini sağlar yoksunluklarını gidermeye onlara destek olmaya çalışmaktadır.

Sonuç

Her insan hayatını devam ettirebilmek için birtakım ihtiyaçları gidermek durumundadır. Bu ihtiyaçlar yiyecek, içecek, giyinme ve barınma gibi maddi ihtiyaçlar olmasının yanı sıra manevi olarak duygusal ihtiyaçlar da olabilmektedir. İnsan, bu ihtiyaçlarını gideremez durumuna geldiğinde ve toplumdaki diğer insanların bu ihtiyaçları giderme konusunda kendisi gibi zorluk çekmediğini gördüğünde yoksunluk yaşamaya başlayabilmektedir. Her türlü ihtiyacı giderebilen insanlar da bu duyguyu yaşayabilmektedir. Bu bize yoksunluğun aslında kişinin kendisini nerede konumlandığı ile alakalı olduğunu gösterir. Göreli/göreceli yoksunluk yaşamaya başlamış olan kişilerde genellikle olumsuz duygu ve düşüncelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bir karşılaştırma/kıyaslama eylemi sonucunda ortaya çıkan bu duygu bireysel olarak yaşanabildiği gibi grup olarak da yaşanabilmektedir.

Bu kimseler için dinin birçok telafi işlevi bulunmaktadır ve dolayısıyla dine olan ihtiyaç da artmaktadır. Hayatlarında olumsuz duygular ile karşı karşıya kalmış olan insanlara din mutluluk bahşeder. Onlara bir telafi mekanizması ve alternatif çözümler sunarak tatmin eder. Ayrıca her yoksunluk hissi yaşayan kişinin dine yöneldiğini söylemek de mümkün değildir. Bu dinin çok yönlü bir fenomen olduğunu göstermektedir.

Charles Glock, yoksunluk teorisini geliştirmiş ve yoksunluğu beş kategoride ele almıştır. Bunlar; Ekonomik, sosyal, organizmal/bireysel, ahlaki ve psikik yoksunluktur. İnsanlar bu yoksunluk çeşitlerinden sadece birini yaşayabildiği gibi birden fazla çeşidini aynı anda da yaşayabilmektedir. Bu kategorileri ele alarak Kur'an'a bakıldığında insanların ekonomik yoksunluk bağlamında malını kaybetme korkusu yaşayarak, mallarını infak etmekten çekindikleri ve mal biriktirmeye başladıkları görülür. Aynı zamanda mallarını, mülklerini ve hatta soylarını yarıştıran ve rızık endişesi taşıyarak çocuk yapmaktan geri duran insanlar dikkat çekmektedir. Kur'an bu noktada her birine uyarıda bulunmuş rızık verenin sadece Allah olduğunu zikretmiş ve yapmış oldukları bu yanlış davranışlardan hemen geri dönmelerini emretmiştir. Toplumdaki varlıklı ve varlıklı olmayan insanlar arasındaki dengeyi sağlayabilmek için varlıklı insanlara zekâtı emretmiş ve mallarını Allah'ın emrettiği şekilde kullanmalarını söylemiştir. Allah'ın insanları malla, mülkle ve hatta evlatlar ile imtihan ettiğine değinilmiştir.

Sosyal yoksunluk bağlamında ise sırf statüsünü kaybetmekten korktuğu için peygamberi inkâr ederek iman etmekten çekinenler ve hatta Allah'a şirk koşanlar görülmektedir. Yaşanılan yoğun yoksunluk duygusu ile kardeşlerin karşı karşıya geldiği ve sonucunda kardeşini öldürenlerin de olduğu görülmektedir.

Organizmal/bireysel yoksunluk bağlamında diğer insanlara kıyasla fiziki engeli olanlar için Kur'an'ın tam anlamıyla bir koruma kalkanı oluşturduğu, bu kimseler için son derece hassas davrandığı ve onlara sadece güçleri nispetinde sorumluluklar yüklediği

görülmektedir. Kur'an bu bağlamda hiçbir insanı fiziki özelliklerinden dolayı ayırmamış, bir diğerini ötekine üstün kılmamıştır. Asıl üstünlüğün manevi yetkinliğe ulaşmak olduğunu vurgulamıştır.

Ahlaki yoksunluk bağlamında toplumun değerleri ile çatışanlar ve bu anlamda kız çocuğuna sahip olmayı utanç kaynağı olarak görenler ve hatta kız çocuklarını öldürenler dikkat çekmektedir. Yine bu yoksunluk ile insanların toplumun kabul görmüş değerleri ile çatışmaktan korkarak iman etmekten çekindikleri de gözlemlenmektedir.

Psşik yoksunluk hissine kapılan kişiler için Kur'an'ın tam bir kılavuz işlevi gördüğü, insanları bu yoksunluktan kurtaracak bir yardımcı görevini üstlendiği, insanların bütün sorularına cevap vererek onları tatmin ettiği ve mutluluk vadettiği görülmektedir. Dolayısıyla Kur'an'da bütün bu yoksunluklara karşı bir telafi mekanizması bulunmaktadır.

Kur'an'ın vermiş olduğu öğütler ve uyarılar yani kısaca mesajlar, fakir, dışlanan, ezilen, mahrum olan ve bunların hiç birisini yaşamadığı halde yoksunluk hissine kapılıp olumsuz duygular ve davranışlar sergileyen insanlar için bir yol haritası görevi görmektedir. Bu hayatta sıkıntılarla karşılaşan insanlara sonraki hayatta bu sıkıntıların telafi edileceği söylenmektedir. Yaşanılan sıkıntılara karşı sabırlı olunması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca bu yoksunluk duygusu ile aşırıya gidip Kur'an'ın öğütlerine ters davranışlar sergileyenlere uyarıda bulunarak kendilerine gelmelerini sağlamaya çalışır ve böylece toplumdaki düzeni korur. Aynı zamanda insani gelişime katkı sağlar, insanı manevi olarak güçlendirir ve nimetin kadrini insanlara hatırlatır. Kısaca Kur'an bu yoksunluğu yaşayan kimselere destekte bulunarak yoksunluklarını gidermeye çalışmaktadır.

Tarihin her döneminde insanların yoksunluk hissine kapıldığı gözlemlenmektedir. Bu his günümüzde de etkisini göstermektedir. Günümüzde gelir dağılımındaki artan eşitsizlik oranı sosyal bir sorun olarak insanların yoksunluk hissine kapılmasına neden olmaktadır. Yine insanların toplumda kabul görmüş statülere ulaşmak için yarıştıkları ve elde etmiş olanların da statülerinin sağlamış olduğu faydaları kaybetmemek için çaba sarf ettiği görülmektedir. İnsanlar her iki durumda da mal biriktirme eylemi sergilemektedir. Bu durum bir açıdan olumsuz olarak görülse de günümüzde insanları daha çok çalışmaya sevk ederek büyümeye ve gelişmeye etki ettiği de söylenebilir. Ancak insanlar bu duygularını olumsuz olarak dışa vurup çalışmaktan çekinerek toplumdan soyutlanabilmekte ve ümitsizliğe kapılabilmektedir. Toplumda çoğunlukla genç nüfusun psşik ve ahlaki yoksunluk yaşadığı görülmektedir. Günümüzde çalışma sahalarında engellilere iş imkânı sağlanması, toplumsal hayatta onları da göz önünde bulundurarak çeşitli düzenlemeler yapılması ve toplumun engellileri dışlama oranının azalması organizmal/bireysel yoksunluğun azalmasına yardımcı olmakla beraber tamamen ortadan kaldıramamaktadır.

Kur'an, pozitif psikolojiye katkı sağlayarak yoksunluk ile mücadelede modern tutumdan farklı bir tutum sergilemektedir. Bu konuda yeni çalışmalar yapılabilir. Bununla birlikte, göreceli yoksunluğun yaşanılan ülkelere ve kuşaklara göre değişip değişmediği bu alanda araştırılabilecek konular arasında görünmektedir.

Kaynakça

- Akkuş, Ayşe. *Taşra İş Yaşamında Kadın Dindarlığı: Karaman Örneği*. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Altınlı, Olcay., Uzun, N. Bilge & İnandı, Yusuf. "Öğretmenler İçin Göreceli Yoksunluk Ölçeği Geliştirme Çalışması". *Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19/3, (24 Eylül 2021), 307-324.
- Argyle, M., Beit-Hallahmi, B., Kuşat, A., Korkmaz, M. & Güllü, İ. "Dini Davranış Teorileri". *Erciyes: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/16, (1 Haziran 2004), 247-280.
- Bahadır, Abdulkerim., *Jung ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2013.
- Bingöl, Abdülkerim. "Kur'an'a Göre Ötekiler". *Muş: Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6/3, (2018), 319-332.
- Çapcıoğlu, İhsan, & Yürük, Tuğrul. "Modern Dünyada İnsanın Anlam Arayışına Teolojik Katkı: Hz. İbrahim Kıssası Örneği". *Bidder Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt:1, Sayı: 2.
- D'Anna, Stefano Elio. *Tanrılar Okulu*. Çev. Şükrü Z. Serinkan, İstanbul: Alteo Yayınları. 2007.
- Düzgün, Şaban Ali. *Dini Anlama Kılavuzu*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Furseth, I., & Repstad, P. *Bireysel Dindarlık*. çev. Mustafa Ulu, *Bilimname*, 25, 191-214 2013.
- İbn-i Kesîr & Muhammed b. Musa Âl-i Nasr. *Muhtasar İbn-i Kesîr Âyet Âyet Meâl-Tefsir*. Çev. Eryarsoy, M. Beşir. İstanbul: Ümmülkura Yayınları, 2020.
- İbn-i Kesîr. *Tefsiru'l Kur'ân'il Azim*. Çev. Eryarsoy, M. Beşir. İstanbul: Karınca & Polen Yayınları, 2020.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem & Cemalçılar, Zeynep. *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş*, 20. Baskı, İstanbul: Evrim Yayınevi, 2017.

- Karaçay, Gaye. "Leader-Member Exchange and In-Role Performance: Can Perceived Organizational Support be a Remedy for Employee Affective Reaction?". *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi* 7 / 2, (2020), 361-372.
- Karagöz, İsmail. *Âyet ve Hadisler Işığında Engelliler*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Halk kitapları, 640 158. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Karaman, Fatih. *Kur'an'a Göre İnsan İradesini Olumsuz Yönde Etkileyen Faktörler*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Karaman, Hayreddin, ed. *Kur'an yolu: Türkçe meâl ve tefsir*. 8. baskı. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Kaynak Eserler, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020.
- Kılıç, Enes. "Sosyal Dışlanmanın Kur'ani Bağlamı". *Journal of Analytic Divinity* 3 / 1 (2019), 20-41.
- Kılıç, Sadık. *Fıtratın Dirilişi*. İstanbul: Nehir Yayınları. 1991.
- Kierkegaard., *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk*. Çev. M. Mukadder Yakupoğlu, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1997.
- Kobyay, Murat. "Din Sosyolojisinde Dini Davranış Kuramları". *Dergiabant* 3 / 5 (2015), 50-63.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. Çev. Osman Akınhay & Derya Kömürcü. 4258225. bs. C. 3842691. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- Molla Gürâni, Şemseddin Ahmed bin İsmail bin Osman & Dartma, Bahattin. *Gâyetü'l-emâni fi tefsiri'l-keîami'r-rabbâni*. 5 Cilt. İstanbul: İbn Haldun Yayınları, 1.basım. 2019.
- Muhammed Ali Es- Sâbûnî, Sadreddin Gümüş & Nedim Yılmaz. *Safvetü't-Tefâsir, Tefsirlerin Özü*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2016.
- Mukâtil bin Süleymân, Çev. Eryarsoy, M. Besir. *Tefsir-i kebir*. İstanbul: İşaret Yayınları. 2006.
- Özdemir, Fatih. "Farklı Göreli Yoksunluk Seviyelerinde Başa Çıkma Stratejileri ve Öznel İyi Oluş Arasındaki İlişki". *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar- Current Approaches in Psychiatry* 11 (2019), 234-45.
- Özkalp, Enver. *Davranış Bilimlerine Giriş*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Özkan, Ü. A. *Farklı Lider Üye ve Ekip Üye Etkileşim Kalitesi Kombinasyonlarının Göreceli Yoksunluk ve Psikolojik Sermaye Bağlamında İş Sonuçlarına Etkisi ve Bir Araştırma*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi., 2018.

- Pettigrew, T. F. "Samuel Stouffer and Relative Deprivation". *Social Psychology Quarterly* 78/1, (2015), 7-24.
- Şensoy, A. F. *Din Değişirme Anlatıları Üzerinden İnanç, Kimlik ve Aidiyet, Antalya Örneği*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Tezcan, Münir. "Kur'an'ın Bedensel Engellilere Yaklaşımı". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* / 10 (2007), 137-186.
- Toizer, Barbara, *Perceived Essentialism, Group Relative Deprivation, and Collective Action* 2016. Honors Papers. 246.
- Tokur, Behlül. "Dindarlık Sorunu: Psikolojik Bir Tahlil". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 0 / 41 (Temmuz 2014): 257-280.
- Tokur, Behlül. *Stres ve Din, Her Hal Gelip Geçicidir*. İstanbul: Çamlıca Yayınları. 2.Baskı. 2018.
- Turan, Süleyman (ed.). *Engellilik ve Dinler*. İstanbul: Açılım Kitap, 2017.
- Walker, Lain & Mann, Leon. "Unemployment, Relative Deprivation, and Social Protest". *Personality and Social Psychology Bulletin* 13/2 (1987), 275-83.
- Walker, Lain, & Pettigrew, Thomas F. "Relative Deprivation Theory: An Overview and Conceptual Critique". *British Journal of Social Psychology* 23/4 (1984), 301-10.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Zehreveyn Yayın
- Yılmaz, N. *Hastanelerde Çalışan Kurum Ev İdaresi Personelinin Görelî Yoksunluk Duygusunun Performansa Etkisinin İncelenmesi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Yürürdurmaz, T. *Üniversite Gençliğinin Dini Hayatının Sosyolojik Açından İncelenmesi Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Örneği*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

